

Znaczenie zabawy w rozwoju dziecka z autyzmem

dr Gabriela Kowalska
mgr inż. Iwona Kowalska

Czym jest zabawa?

Zabawa jest jedną z form (obok pracy i nauki) działalności człowieka, której głównym motywem jest **przeżywanie przyjemności związanej z jej wykonywaniem.**

Podejmowana bezinteresownie i dobrowolnie, spełnia różnorodne i istotne funkcje psychologiczne.

Jest podstawową i typową działalnością wieku dziecięcego, ma duże znaczenie kształcące i wychowawcze, sprzyja rozwojowi fizycznemu i psychicznemu dziecka oraz zaspokaja jego potrzebę ruchu i działania. Odmianą zabawy jest gra prowadzona według ściśle określonych reguł.

Klasyfikacja zabaw dziecięcych

Zabawy manipulacyjne (nazywane też funkcjonalnymi lub czynnościowymi) - polegają na wykonywaniu przez dziecko prostych czynności nie prowadzących do żadnych, wytworów, np. manipulowanie różnymi przedmiotami, przenoszenie różnych przedmiotów z miejsca na miejsce.

zabawy konstrukcyjne - polegające na wytwarzaniu przedmiotów albo całych obiektów z różnych materiałów (np. z piasku, plasteliny) lub z gotowych elementów (np. z klocków),

zabawy twórcze (tematyczne, symboliczne, fikcyjne, iluzyjne) - podczas których dzieci przyjmują pewne role, odtwarzając zachowania ludzi dorosłych (taka zabawa określana jest jako zabawa tematyczna) i/lub używają przedmiotów/rekwizytów, którym nadają nowe znaczenie (to tzw. zabawa symboliczna). Zabawa tematyczna i symboliczna przenikają się i rozwijają równolegle, dlatego niektórzy badacze traktują jako jeden rodzaj zabawy.

zabawy ruchowe, gry ruchowe - wymagające wykonywania dużej liczby ruchów

zabawy dydaktyczne (umysłowe) - polegające na rozwiązywaniu określonych zadań umysłowych (np. gry stolikowe, rebusy, krzyżówki).

Odmianę zabaw dydaktycznych stanowią niektóre gry komputerowe.

Rozwój zabawy

Zabawa jest główną aktywnością podejmowaną przez dzieci w okresie dzieciństwa. Wówczas rozwija się ona z niepohamowaną bujnością, przybierając najróżniejsze formy. Jest nie tylko dominującą aktywnością dziecka, ale przede wszystkim **stanowi najważniejszą linię jego rozwoju.**

Wyznacza trajektorię rozwoju jego osobowości, tak jak nauka w okresie szkolnym czy praca w dorosłości.

W zabawie dziecko poznaje świat i prawa nim rządzące, poznaje siebie, własne emocje i emocje innych. Poznaje reguły i obyczaje grupy. Poznaje różne formy ekspresji: muzykę, plastykę, śpiew, taniec.

Każde dziecko angażuje się w czynności zabawowe, charakter podejmowanych zabaw zależy jednak od poziomu rozwoju intelektualnego i emocjonalnego.

Rozwój zabawy u dziecka z autyzmem

Nie wszystkie dzieci są zdolne do rozwijania prawidłowych wzorców zabawowych i nie u wszystkich zabawa spełnia wymienione funkcje.

Znaczące deficyty w tym obszarze obserwuje się u dzieci z autyzmem.

Istotę autyzmu stanowią zaburzenia w komunikacji, rozwoju społecznym oraz sztywność zachowania.

Zaangażowanie się w zabawę wymaga od dzieci wcześniejszego wykształcenia szeregu umiejętności umożliwiających podjęcie tego rodzaju aktywności. **Do rozwoju zabawy niezbędna jest umiejętność nawiązywania i podtrzymywania kontaktu z innymi ludźmi czyli właśnie te kompetencje, które mieszczą się w obszarach deficytowych charakterystycznych dla spektrum autyzmu.**

Objawy zaburzeń ze spektrum autyzmu mają indywidualny przebieg i nasilenie u każdego dziecka. Ponadto każde dziecko wypracowuje swój unikalny sposób radzenia sobie z własnymi deficytami. Każde dziecko ma też indywidualną zdolność do pokonywania swoich deficytów.

Rozwój zabawy u dziecka z autyzmem

Dziecko z zaburzeniami ze spektrum autyzmu:

1. Nie potrafi naśladować – nie uczy się przez naśladownictwo
2. Może unikać kontaktów społecznych
3. Nie rozumie emocji innych ludzi oraz często swoich własnych
4. Ma problemy z rozumieniem zasad rządzących zabawą
5. Często poprzestaje na realizowaniu zabawy wg jednego, niezmiennego schematu
6. Problemy z sensoryką mogą determinować formę aktywności dziecka i ograniczać repertuar jego zabaw do stymulacji

Nieprawidłowe wzorce zabawy utrudniają dziecku angażowanie się w nowe czynności, aktywne poznawanie świata, przez co hamują jego rozwój , pogłębiają deficyty. Powstaje błędne koło.

„Nie reagował na swoje imię. Znikał. Siadał na dywanie i wpatrywał się w smugę światła albo odwracał plastikowy samochód i bez końca, w bezruchu, kręcił jednym kołem. Otwierał i zamykał szafkę, przerywał, kiedy uchwyt odpadał od drzwi. Był nieobecny, sprawiał wrażenie zamkniętego w pudełku z weneckich luster. W Klubie Malucha nie nawiązywał relacji z dziećmi. „

Sebastian Łukomski
<http://haloziemnia.pl/przed-szkola-poradzimy-sobie-z-autyzmem/>

Planowanie interwencji terapeutycznej

Planowanie ingerencji w zabawę dziecka ze spektrum autyzmu powinno być dokładnie przemyślane i uwzględniać jego indywidualizm zarówno w zakresie rodzaju i nasilenia deficytów jak i możliwości ich pokonywania.

Niezwykle istotne jest uwzględnienie deficytów sensorycznych i stworzenie sprzyjającego środowiska.

Warto przy tym pamiętać, że wiele z tych dzieci może prezentować bardzo wysoki poziom lęku. Zaburzenia ze spektrum to przede wszystkim problem z odbiorem rzeczywistości oraz jej rozumieniem, co generuje lęk i niepewność.

Dlatego też wszelkie działania należy prowadzić ostrożnie, powoli i delikatnie bacznie obserwując reakcje dziecka.

„Niektórzy ludzie z autyzmem wiodą życie w ciszy, zamknięci w sobie, inni szaleją, bo rzeczywistość ich przytłacza. Niektórzy z nich nigdy nie nauczą się poprawnie dziękować. Są jednak tacy, którym ten zwrot tak lekko przechodzi przez usta, że sprawiają wrażenie, jakby rozumieli, co im się właśnie wymknęło. Niektórzy ludzie z autyzmem chętnie się śmieją i dużo gadają, inni są raczej rzeczowi i małomówni. Niektórzy ludzie z autyzmem rozpaczają z powodu przygnębiających myśli, inni zasiedlają słoneczną stronę życia. Życie w autyzmie jest kiepskim przygotowaniem do życia w świecie bez autyzmu. Uprzejmość zastawiła wiele pułapek, w które można wpaść. Ludzie z autyzmem żadnej nie ominą; są w tym mistrzami.”

Axel Brauns „Barwne cienie i nietoperze. Życie w autystycznym świecie”

Czy dzieci ze spektrum nie pragną kontaktów społecznych

Wyniki współczesnych badań prowadzonych wśród wysoko funkcjonujących nastolatków lub dorosłych dowodzą, że potrzebują oni bliskich związków i cierpią z powodu osamotnienia. Ich problemem nie jest więc brak chęci bycia z innymi, ale brak umiejętności potrzebnych do budowania relacji. Umiejętności te są złożone i nie polegają wyłącznie na znajomości zasad współżycia społecznego, ale obejmują też rozumienie znaczenia sygnałów zawartych w zachowaniu innych ludzi i zdolność do odpowiedniego na nie reagowania oraz budowanie wspólnego pola uwagi, czy naśladowanie. Osoby te zaczynają unikać kontaktów i wycofywać się pod wpływem wielokrotnego doświadczania niepowodzeń w tej dziedzinie i negatywnych reakcji, z którymi się spotykają.

Podłoże rozwoju zabawy, czyli komunikacja oraz interakcje społeczne. Co konkretnie oznacza stwierdzenie, że dziecko ze spektrum ma w tym zakresie deficyty.

Fot. Źródło: <https://pixabay.com/>

Dzieci rozwijające się prawidłowo już w bardzo wczesnym okresie życia wyraźnie reagują na bodźce społeczne oraz same nadają czytelne dla innych ludzi sygnały.

Są zainteresowane zachowaniem innych ludzi, bacznie obserwują to, co robią inni i próbują to powtórzyć. Prawidłowo rozwijające się dziecko w naturalny sposób dąży do bycia z innymi ludźmi i naśladowania ich zachowania.

Dzieci ze spektrum zazwyczaj w ogóle nie są świadome tego, co dzieje się z innymi ludźmi. Nie dzielą się z nimi swoimi spostrzeżeniami i przeżyciami, nie szukają pomocy ani pocieszenia, gdy jest im źle. Rzadko patrzą na inne osoby, a jeśli już to robią, to ich uwagę przyciągają najczęściej bodźce pozbawione społecznego znaczenia.

**Podłoże rozwoju zabawy, czyli komunikacja oraz interakcje społeczne.
Co konkretnie oznacza stwierdzenie, że dziecko ze spektrum ma w
tym zakresie deficyty.**

**KONTAKT WZROKOWY
WSPÓLNE POLE UWAGI
KOMUNIKACJA**

zaburzenia kontaktu wzrokowego, czyli trudności w patrzeniu prosto w oczy innego człowieka
w celu komunikowania się

tworzenie wspólnego pola uwagi - przenoszenie wzroku z osoby na interesujący obiekt.

Zdolność ta obejmuje śledzenie kierunku patrzenia innej osoby oraz podążanie wzrokiem we
wskazywanym przez nią kierunku lub odwrotnie - wskazywanie czegoś osobie, z którą
nawiązujemy kontakt, w celu ukierunkowania jej aktywności.

**Nie ma zabawy bez wspólnego pola uwagi. Aby się bawić musimy równocześnie skupić
uwagę na tym samym.**

Podłoże rozwoju zabawy, czyli komunikacja oraz interakcje społeczne. Co konkretnie oznacza stwierdzenie, że dziecko ze spektrum ma w tym zakresie deficyty.

TEORIA UMYSŁU

Teoria umysłu to zdolność do rozumienia, że inni ludzie mają umysł oraz, że nie wszystkie umysły wiedzą i odczuwają to samo. Staramy się odgadnąć pragnienia oraz dotrzeć do ludzkich przekonań, których nie widzimy, ale o nich wiemy i domyślamy się na podstawie zachowania.

Możemy więc o nich wnioskować tylko na podstawie mimiki, gestykulacji, wypowiedzi, zachowania oraz doświadczeń wynikających z kontaktów społecznych i uświadamiania sobie własnych stanów umysłu.

Posiadanie takiej teorii jest podstawą przystosowawczych zachowań społecznych, gdyż pozwala na rozumienie i przewidywanie zachowań innych ludzi.

**Podłoże rozwoju zabawy, czyli komunikacja oraz interakcje społeczne.
Co konkretnie oznacza stwierdzenie, że dziecko ze spektrum ma w tym zakresie deficyty.**

Deficyty w zakresie teorii umysłu powodują problemy:

1. Zabawą w udawanie, przyjmowaniem ról
2. Współdzieleniem zainteresowań i podtrzymywaniem relacji naprzemiennej
3. Zrozumieniem intencji - nie rozumieją różnicy pomiędzy celowym rzuceniem talerza o podłogę i rozbiciem go, a przypadkowym upuszczeniem
4. Zrozumieniem przenośni - możliwą jest sytuacja, w której osoba z autyzmem słysząc komentarz kolegów do szczególnie ekscytującego zdarzenia, brzmiący „ale czad”, zapyta „czy macie nieszczęlny piec?”.
5. Sztywnością myślenia (skoro ja tak myślę, wszyscy tak myślą)

Podłoże rozwoju zabawy, czyli komunikacja oraz interakcje społeczne. Co konkretnie oznacza stwierdzenie, że dziecko ze spektrum ma w tym zakresie deficyty.

NAPRZEMIENNOŚĆ

Zabawa opiera się na naprzemienności, czyli umiejętności uczestniczeniu w czynności polegającej na robieniu czegoś na zmianę.

Żeby wziąć udział w robieniu czegoś na zmianę musimy

1. mieć świadomość tego, że nasz partner bierze udział w tej samej zabawie
2. mieć świadomość, że jest on integralną częścią zabawy
3. umieć ocenić kiedy nasza kolej i mieć wystarczająco dużo cierpliwości by na nią poczekać
4. mieć świadomość tego, co robi nasz partner, bo niekiedy postępowanie partnera wpływa na nasz kolejny ruch lub go determinuje
5. starać się przewidzieć kolejny ruch partnera, by umieć wykonać ruch na naszą korzyść

Podłoże rozwoju zabawy, czyli komunikacja oraz interakcje społeczne. Co konkretnie oznacza stwierdzenie, że dziecko ze spektrum ma w tym zakresie deficyty.

CENTRALNA KOHERENCJA

Osoba bez zaburzeń w naturalny sposób integruje odbierane informacje łącząc je w szerszy *kontekst (widzi las, a nie pojedyncze drzewa)*. Normalne funkcjonowanie koherencji centralnej sprawia, że rozumienie znaczenia jest dla ludzi sprawą priorytetową. Komunikatu nie zapamiętujemy słowo w słowo, pamiętamy tylko jego sedno. Osoba z zaburzeniami ze spektrum autyzmu ma trudności w ogarnięciu znaczenia całości informacji. Postrzega świat fragmentarycznie, skupia się na szczegółach, nie uogólnia. *Nie widzi lasu, a jedynie pojedyncze drzewa.*

Fot. Źródło: <https://pixabay.com/>

Fot. Źródło: <https://pixabay.com/>

Podłoże rozwoju zabawy, czyli komunikacja oraz interakcje społeczne. Co konkretnie oznacza stwierdzenie, że dziecko ze spektrum ma w tym zakresie deficyty.

CENTRALNA KOHERENCJA

Deficyty w zakresie centralnej koherencji mogą powodować:

1. trudności z wyławianiem znaczeń
2. trudności z oceną ważności danej treści
3. nadmierną generalizację lub niezdolność do generalizowania
4. wyciąganie wniosków na podstawie nieistotnych z punktu widzenia całości przesłanek
5. problemy z rozumieniem ogólnego sensu dłuższej wypowiedzi
6. problemy z rozumieniem wyrazów wieloznacznych w zależności od kontekstu (np. zapiąć zamek i pójść na zamek)
7. nieumiejętność korzystania z kontekstów społecznych.

Podłoże rozwoju zabawy, czyli komunikacja oraz interakcje społeczne. Co konkretnie oznacza stwierdzenie, że dziecko ze spektrum ma w tym zakresie deficyty.

FUNKCJE WYKONAWCZE

Zespół zdolności odpowiedzialnych za kontrolowanie własnego działania oraz podejmowanie aktywności ukierunkowanej na osiągnięcie określonego celu.

1. planowanie,
2. odporność na bodźce rozpraszające,
3. zdolność do koncentracji na zadaniu,
4. powstrzymanie się od niewłaściwych reakcji,
5. monitorowanie poziomu wykonania,
6. wykorzystywanie otrzymywanych informacji zwrotnych oraz elastyczne dostosowywanie się do zmieniających się okoliczności.

Źródło:

<http://www.aboutkidshealth.ca/En/News/Series/ExecutiveFunction/Pages/Executive-Function-Part-One-What-is-executive-function.aspx>

Ogromny wpływ na funkcjonowanie osoby ze spektrum autyzmu mają zaburzenia w odbiorze i przetwarzaniu bodźców zmysłowych.

ZABURZENIA SENSORYCZNE

Dziecko nie może realizować naturalnej potrzeby poznawania i doświadczania z uwagi na nieprawidłowy odbiór i przetwarzanie bodźców zmysłowych. **Już ten fakt może spowodować, że dziecko zamiast poznawać świat, będzie próbowało się od niego odgradzić, bo nadmiar bodźców je przytłacza, bądź spróbuje dostarczyć sobie brakujących mu doznań poprzez autostymulację.**

„Obserwowanie dziecka, które raz po raz gryzie własną rękę, kręci popielniczką zupełnie jak w hipnotycznym transie, godzinami tępo gapi się na jakiś pyłek, ryczy jak ranne zwierzę kiedy się zbliżasz, bije się po twarzy lub rozmazuje na ciele swój kał – a na dodatek patrzy na ciebie, jakbyś był przezroczysty – to jest przerażające. Takie jest właśnie dziecko autystyczne. Ignoruje cię, odrzuca kontakt, nie słucha cię, nie porozmawia, nie pozwoli się dotknąć. Nawet nie spojrzy na innego człowieka. Sprawia wrażenie, jakby jedyną przyjemność i nagrodę dawało mu ciągłe powtarzanie groteskowego, często autodestrukcyjnego zachowania. Woli rzeczy od ludzi. Jest samotne, zamknięte w sobie. Jest wśród nas obce. [...] Jest dziwne i niepojęte.” Carl Delacato, „Dziwne, niepojęte dziecko autystyczne”

ZABURZENIA INTEGRACJI SENSORYCZNEJ

Włącz głośno nienastrojone radio.
Poproś kogoś, aby włączał i wyłączał światło.
Przywiąż się do krzesła z wyłamana nogą.
Założ szorstki sweter -
do tego spodnie tył na przód i za małe buty.
Otwórz puszkę ryby,
postaw obok siebie kosz na śmieci.
Zjedz coś, czego bardzo nie lubisz
(co powoduje odruch wymiotny).

Teraz skup się na nauce.

Źródło Facebook: Sensoricus

<https://www.facebook.com/1667132060228720/photos/a.1667776240164302.1073741828.1667132060228720/1672288719713054/?type=3&theater>

Opis Delacato pokazuje, jak ogromny wpływ na funkcjonowanie dziecka z diagnozą ze spektrum autyzmu mają zaburzenia w odbiorze i przetwarzaniu wrażeń zmysłowych. Dziecko, którego doznania sensoryczne są zaburzone, może doświadczać bardzo dużych trudności w otoczeniu niedostosowanym do jego potrzeb. Dziecku z dużą nadwrażliwością słuchową – niektóre dźwięki mogą sprawiać ból i powodować, że dziecko przede wszystkim próbuje wyeliminować źródło cierpienia (zatykanie uszu, potrząsanie głową, krzyk, ucieczka).

Nawet jeśli zaburzenia odbioru wrażeń zmysłowych powodują fizycznego cierpienia, mogą stanowić dużą uciążliwość i dziecko będzie się skupiać na działaniach, które przyniosą mu względny komfort sensoryczny.

ZABURZENIA SENSORYCZNE

Zmysły:

wzrok, słuch, węch, smak,

Dotyk:

czucie skórne - odczuwamy zmiany temperatury, ucisk, ból

czucie głębokie (propriocepcja) – receptory są w mięśniach, ścięgnach, stawach – dzięki temu zmysłowi wiemy np. jak ułożone są nasze nogi, bez patrzenia na nie.

zmysł równowagi (zmysł przedsionkowy) – umożliwia nam określenie swojej pozycji w przestrzeni oraz utrzymanie równowagi przy zmianie pozycji

Odbiór informacji przez nasze zmysły oraz ich celowa organizacja w naszym ośrodkowym układzie nerwowym (tzw. integracja sensoryczna) to procesy, które umożliwiają odpowiednią interpretację sytuacji i adekwatne zareagowanie do wymogów otoczenia.

Zaburzenia sensoryczne wg Delacato

nadwrażliwość – do mózgu przedostaje się zbyt duża ilość bodźców, by mógł się z nimi uporać.

Dziecko więc reaguje gwałtownie na nadmiar bodźców, próbuje się odizolować od nadmiaru doznań (ucieka, chowa się w kącie, pod stołem, kocem, zatyka uszy), może reagować pobudzeniem psychoruchowym, może próbować zagłuszyć przykry bodziec np. na hałas reaguje wydawaniem własnych odgłosów, zdarza się, że odcina się od bodźców poprzez wyłączenie –może się wydawać, że dziecko nie słyszy

zbyt mała wrażliwość (niedowrażliwość) – prowadzi do deprywacji sensorycznej mózgu na skutek zbyt małej ilości docierających do niego bodźców.

Dziecko próbuje dostarczyć sobie bodźców – biega, skacze, wciska się w ciasne przestrzenie, kręci przedmiotami lub obserwuje kręcące się przedmioty

„biały szum” – wadliwe działanie kanałów sensorycznych powoduje, że wytwarzają one własne bodźce, zatem przekaz płynący ze świata zewnętrznego jest zakłócony lub w skrajnych przypadkach niedopuszczany do mózgu przez szумы panujące w układzie.

Zaburzenia sensoryczne wg Delacato

Konieczna jest uważna obserwacja dziecka pod kątem występowania nieprawidłowości w odbiorze bodźców zmysłowych, a następnie stworzenie optymalnych strategii pomagających dziecku zniwelować te problemy.

Bardzo istotnym warunkiem do umożliwiania/wspierania/stymulowania prawidłowego rozwoju zabawy będzie odpowiednio przygotowane, sprzyjające środowisko sensoryczne.

Zaburzenia integracji sensorycznej mogą mieć znaczny wpływ na aktywność ruchową dziecka oraz problemy z motoryką, planowaniem ruchu, koordynacją, równowagą. Wszystko to może sprawić, że w grach zespołowych nie będą one mile widzianymi uczestnikami drużyn.

BIBLIOGRAFIA i polecane pozycje

„Autyzm, przyczyny, symptomy, terapia” E. Pisula

„Autyzm u dzieci. Diagnostyka, klasyfikacja, etiologia” E. Pisula

„Autyzm wyjaśnienie tajemnicy” – U. Frith

„Barwne cienie i nietoperze. Życie w autystycznym świecie” A. Brauns

„Byłam dzieckiem autystycznym” T. Grandin, M.M. Scariano

„Dziecko własnym terapeutą” H. Olechnowicz

Dziecko z zaburzeniami w rozwoju B. Cytowska , B. Winczura

„Dziwne, niepojęte dziecko autystyczne” C. Delacato

„Gdybym mógł z wami rozmawiać” D. Zöller

„Małe dziecko z autyzmem – diagnoza i terapia” E. Pisula

„Patrz mi w oczy” J. E. Robison

„Przetwarzanie informacji płynących z wybranych kanałów sensorycznych. Nieprawidłowości istotne dla procesu uczenia się.” J. Ławicka

<http://autyzm-terapia.pl.tl/Autyzm-teorie.htm>

„Śmiech, zabawa i nauka z dziećmi o profilu autystycznym” J, Moor

„Zabawa dzieci z autyzmem” Marta Pieróg